

УДК 94 (567) : 327.2 (410) “192”

**СТВОРЕННЯ КОРОЛІВСТВА ІРАК – НАСЛІДОК ЧАСТКОВОЇ НЕВДАЧІ
ЕКСПАНСІОНІСТСЬКИХ ПЛАНІВ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
(З ДОСВІДУ ПРАКТИЧНОГО СХОДОЗНАВСТВА
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВІДОМСТВА УКРАЇНИ)**

Макаров Р. В.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна
E-mail: rmakarov@mail.ua*

В роботі розглядається тема створення королівства Ірак у 1921 р. як наслідку часткової невдачі експансіоністських устремлень Великобританії та відмови від початкових планів анексії території Месопотамії. А потім і повної відмови від прямого контролю над нею, пов'язаною із різким посиленням національно-визвольного руху в країні, та заміною його на непрямую форму контролю шляхом створення залежної держави.

Ключові слова: Месопотамія, Великобританія, Ірак, нафта, мандат, араби, курди, суніти, шіїти.

Протягом 2009–2010 рр. Україна докладала активних зусиль за для розширення та зміцнення двосторонніх відносин з Республікою Ірак.

Так 23 червня 2009 р. у Міністерстві закордонних справ відбулися політичні консультації між міністерствами закордонних справ України та Республіки Ірак, під час яких головну увагу було приділено розвитку співпраці у торгівельно-економічній сфері. А 8 липня 2010 р. заступник міністра закордонних справ Євген Микитенко прийняв посла Республіки Ірак в Україні Шорша Халіда Саїда, під час зустрічі з яким були обговорені питання, пов'язані із роботою нещодавно створеної міжурядової українсько-іракської комісії з питань торгівельно-економічного співробітництва та підготовка до наступного раунду консультацій на рівні МЗС.

Те, що Україна має інтерес до співробітництва з Іраком, не є дивним, адже, як відомо, ця країна володіє одними з найбільших в світі запасів нафти, тому, наприклад, співробітництво в галузі її видобутку та переробки могло б стати надзвичайно ефективним та взаємовигідним для обох країн.

Але на сьогоднішній день Ірак залишається політично нестабільною країною, досі не врегульованими залишаються міжрелігійні та міжетнічні протиріччя, свідченням чому є нові теракти, які забирають життя десятків ні в чому не повинних жителів країни, що влаштовуються ворогуючими сунітськими та шіїтськими угрупованнями. А Іракський Курдистан все більше відмежовується від Багдада, адже прагне до повної незалежності від Іраку.

Все це у сукупності породжує багато запитань стосовно майбутнього Іраку як єдиної держави та реальних перспектив співпраці з офіційним Багдадом.

Відповісти ж на ці питання не можливо, якщо не звернутися до історії Іраку і в першу чергу до питання появи цієї держави на мапі світу.

Саме тому метою даної роботи і є розгляд питання про появу країни з арабською назвою Ірак (що походить від давньосемітського «Урук» – топонім, який означав міжріччя Тигру та Євфрату), яка вперше з'явилася у 1921 р. як королівство, що до 1932 р. перебувало під управлінням Великобританії, яке передбачалося мандатом міжнародної організації Ліги Націй.

Розглянувши це питання, ми дійдемо висновку про те, що поява такої держави на теренах поліетнічного та поліконфесійного регіону Міжріччя є з одного боку наслідком реалізації Великобританією своїх експансіоністських устремлінь, а з іншого боку активного спротиву населення регіону їх реалізації. І що саме це послугує формуванню підґрунтя для сучасних проблем Іраку.

Задачами даної роботи будуть:

1. Розгляд причин, з яких Міжріччя потрапило до кола інтересів британських імперіалістів, як регіон, що мав надзвичайно важливе стратегічне значення для територіального розширення та зміцнення Британської імперії;

2. Розгляд процесу реалізації Великобританією своїх експансіоністських задумів та причин їх часткової невдачі, наслідком чого і стала поява королівства Ірак.

Українськими дослідниками, як за радянських часів, так і за часів незалежності, дана проблема майже не розглядалася, проте значну увагу їй приділяли інші радянські дослідники, наприклад, такі як А. Ментешашвілі, якому належить монографія «Ірак в роки англійського мандату», присвячена загальному розгляду цієї проблеми. Або Л. Котлов, який детально розглянув проблему національно-визвольного руху в Іраку та антибританської боротьби населення країни в монографії «Національно-визвольне повстання 1920 року в Іраку».

Окремим аспектам проблеми присвячені фундаментальні дослідження сучасних російських науковців: О. Тихонової, Г. Валіахметової, М. Сапронової та ін. Так О. Тихонова детально досліджує становище та взаємовідносини етнорелігійних спільнот Іраку в період британського мандату. Г. Валіахметова, питання про політичну боротьбу провідних держав світу за іракську нафту в 20 – 40 рр. ХХ ст., а М. Сапронова, проблему конституційного та державного будівництва в Іраку в 20 – 30 рр. ХХ ст. Праці цих та інших авторів активно використовувалися в даній роботі.

Попри значний вклад радянських та російських науковців в розробку даної проблеми, на відміну від західних країн, на пострадянському просторі ця проблема ще не досліджена в повній мірі та має подальшу перспективу свого вивчення.

У другій половині ХІХ ст. починає загострюватися боротьба між ведучими державами світу, такими як Великобританія, Франція, Росія та Німеччина за контроль над регіонами, які являли собою найбільш перспективні ринки, та торговельними шляхами, що з'єднували їх з промисловими районами та іншими територіальними володіннями цих держав.

Німецька імперія, що утворилася як єдина держава у 1871 р. внаслідок Франко-пруської війни, де Пруссія та її союзники завдали принизливої поразки Франції, відразу почала стрімко виходити на позицію світового лідера у соціально-економічному розвитку, та стала на шлях світової економічної та військово-

політичної експансії, внаслідок чого почала поступово тіснити з лідерських позицій «володарку морів» – Великобританію. Як зазначає російський дослідник А. Уткін: «Берлін, що загнав у тінь Францію та домінував у торгівлі з Росією, обігнав Лондон в якості лідера економічного розвитку Старого Світу. На 1914 р. Німеччина виробляла 17,6 млн. т сталі – більше, ніж Росія, Британія і Франція, взяті разом. Німецький «Сіменс» домінував в західній електротехнічній промисловості, «Байер» та «Хехст» виробляли 90% світових фарбників... За часткою у світовому промисловому виробництві (14,8%) Німеччина обійшла Англію» [1, с. 103].

Серед регіонів світу, які найбільше цікавили Німеччину, як ринки збуту її товарів, були Китай, а також Центральна та Південно-Східна Азія. Але наприкінці XIX – початку XX ст. позиції Німеччини у цих регіонах були не надто сильними. За розміром концесій у Китаї Німеччина значно поступалася Великобританії, Росії та Франції. Центральна Азія була фактично розмежована на британську та російську сфери впливу. Німеччина не мала економічно-вигідного шляху сполучення з азійськими країнами на відміну від Великобританії, яка у 1882 р. встановила контроль над Єгиптом, а разом з цим отримала і прямий контроль над відкритим у 1869 р. Суецьким каналом, та майже володіла монополією на торговельні шляхи в Аравійському морі, Індійському океані, Бенгальській затоці, контролюючи ряд стратегічно важливих портів на просторі від Адену до Сінгапуру. Таким чином, пошук альтернативного існуючому морському торговельного шляху з Центральної Європи до Центральної та Південно-Східної Азії стає для Німеччини надзвичайно важливим завданням.

Вигідною альтернативою морському шляху, що проходив з Середземного моря крізь Суецький канал, Червоне море та Баб-ель-Мандебську протоку до Індійського океану, міг стати сухопутний залізничний шлях, що пролягав би з Центральної Європи крізь Балкани та територію Османської імперії до її портів у Перській затоці, яка прямо вела до Індії.

Дипломатичне сприяння Османській імперії у конфлікті з Грецією, візит Вільгельма II до Стамбулу та Єрусалиму, допомога у реорганізації та переозброєнні збройних сил Порту та підготовка їхнього офіцерського корпусу у німецьких військових академіях, забезпечили Німеччині міцні позиції при султанському дворі. І чим більше посилювався вплив Німеччини на Османську імперію, тим відвертіше виступала вона на підтримку внутрішньо- та зовнішньополітичних заходів султанського уряду та на захист територіальної цілісності Османської імперії.

Така політика мала на меті створення нового поля для продуктивної діяльності німецького торговельного та промислового капіталу, та тим самим давала змогу послабити на Близькому Сході позиції Великобританії і Франції, що вперто прагнули до отримання контролю над протоками Босфор і Дарданелли та оволодіння арабськими територіями Османської імперії, що в решті решт наближувало Німеччину до реалізації її планів стосовно отримання власного економічно-вигідного торговельного шляху до Південно-Східної Азії та Китаю.

Надзвичайно важливе значення для реалізації німецьких планів по оволодінню виходом до Перської затоки набуває Месопотамія (так в Європі здавна іменували міжріччя Тигру та Євфрату), яка наприкінці XIX – початку XX ст. входила до складу Османської імперії та іменувалася Турецькою Аравією і де, власне, і знаходилися

стратегічно-важливі порти Басра та Фао. Також ще одним постійно діючим месопотамським портом з великою пропускнуою здатністю у перспективі могло стати і крихітне містечко Умм-Каср, що знаходилося на кордоні з Кувейтом.

Месопотамія входила до складу Османської імперії з 1534 р. До 1869 р. на її території існувала єдина адміністративна одиниця – Багдадський пашалик, яка пізніше була розділена на три вілайети: Багдадський (утворено у 1869 р.), Мосульський (виділено зі складу Багдадського у 1879 р.) та Басрський (утворено у 1884 р.), які керувалися валі (губернаторами) [2, с. 11].

В силу того, що у другій половині XIX – на початку XX ст., дослідження чисельності населення, як усієї Османської імперії, так і Месопотамії окремо, особливо торкаючись чисельності представників окремих етнічних та релігійних спільнот, проводилися або з метою виправдання національної та релігійної політики Стамбулу, або в інтересах його контрагентів. Встановлення точної чисельності населення регіону наприкінці XIX – початку XX ст. вкрай складне завдання. Але загальний аналіз даних з різноманітних джерел дає можливість зробити припущення, що напередодні Першої світової війни населення Месопотамії коливалося від приблизно 2, 500 міл. до 2, 700 міл. осіб [2, с. 11. 3, с. 37].

Месопотамія була місцем проживання арабів, курдів, туркменів (туркоманів), турок, черкесів (так звали мусульман-переселенців з Кавказу), персів, вихідців з Індії, євреїв, вірмен, асирійців та лурів [4, с. 3].

Найбільшою етнічною спільнотою в регіоні були араби, їх кількість складала приблизно 75% від населення [2, с. 38]. Курди склали близько 18%, а інші, серед яких найбільш чисельними були туркмени, асирійці, євреї та вірмени склали не більше 7% від населення Месопотамії. На думку декотрих сходознавців, кількісна перевага арабів та курдів у складі населення регіону, робила його фактично біетнічним [5, с. 12]. Проте, не дивлячись на домінування у гуманітарному просторі Месопотамії арабської та курдської мови, населення регіону являло собою синкретичну масу відокремлених соціумів, що знаходилися у протиріччях один з одним.

За способом життя арабське, курдське, асирійське та туркменське населення поділялося на кочове, напівкочове та осіле [2, с. 15].

Наприкінці XIX – початку XX ст. усе кочове, осіле сільське та переважна більшість міського населення все ще зберігали племінний поділ, чітко ідентифікуючи себе з приналежністю до того чи іншого племені. За твердженням російської дослідниці етнорелігійних спільнот Іраку періоду британського мандату О. Тихонової, для арабських кочівників (бедуїнів) та землеробів (фелахів) приналежність до племені була еквівалентом етнічної спільноти, що у сукупності із міжплемінною солідарністю, зазвичай слугувало основою для сумісних політичних та соціальних дій, завжди граючи в Іраку першоступеневу роль [3, с. 39 – 40]. Це в значній мірі сприяло тому, що між різними племенами та племінними об'єднаннями часто спалахували збройні конфлікти. Особливо це стосувалося бедуїнських племен, які головним чином займалися розведенням коней та верблюдів, що змушувало їх постійно кочувати по регіону свого проживання у пошуку води та пасовищ, що були для них життєво необхідними. Тому цілком природно, що за володіння ними племена доволі часто ворогували між собою. До того ж, ще одним головним заняттям бедуїнів було

так зване «газу» – збройні набіги на інші кочові та осілі племена, які додатково призводили до зatoryжних кровопролитних міжплеми́нних війн [2, с. 15, 16]. Інколи племи́нний фактор мав вагомий вплив навіть на міжнародні відносини. Так, під час одного з інцидентів у прикордонному з Кувейтом районі, шейх племені Мунтафік на ім'я Абдаллах ас-Саадун, аби помститися за вбивство свого родича, був готовий зібрати та виставити 10 тис. вояків проти емірату Кувейт. Збройне протистояння вдалося владнати лише завдяки посередницькій діяльності британського консула в Насірії – полковника Берклі, внаслідок чого шейху ас-Саадуну були принесені персональні вибачення на офіційному рівні [6, с. 662].

Курди Месопотамії склали частину великого курдського народу, що населяв територію Османської імперії та Персії, які іменувалися Курдистаном та були розділені між цими державами ще починаючи з 1514 р. Нескінченні турецько-персидські війни, що тривали до XIX ст. як правило відбувалися на території Курдистану за невід'ємною участю воєвничих курдських племен, що створювало в курдському регіоні постійну атмосферу кривавих міжусобиць, смут та нестабільності, та серйозно заважало консолідації курдів, перешкоджало їх соціально-економічному, політичному та культурному розвитку. Тому курдські райони Османської імперії, в тому числі і Месопотамії (Мосульський вілайет), були найбільш відсталими [7, с. 170, 171]. Через це курдське населення ненавиділо Османську імперію, що з часом, в решті решт, послугувало формуванню в межах Курдистану осередку природної опозиції імперській владі [3, с. 44 – 45]. Також, як чуже та вороже оточення, курдами сприймалися майже усі народи, що проживали поруч, в першу чергу турки, араби, вірмени та ассирійці.

Що стосується ассирійців, то їх становище в регіоні було найважчим. Ассирійці (айсори), самоназва яких «атуран», були далекими нащадками народу-творця стародавньої ассирійської імперії та арамеїв і сповідували християнство, належачи переважно до Давньосхідних та східно-католицьких церков. Ще з VII ст. до н. е., коли Ассирійська імперія була знищена коаліцією Вавилонського та Мідійського царств, ассирійці були змушені жити в умовах панування інших народів. Вони пережили Перську державу Ахеменідів, державу Александра Македонського та Селевкідів, Парфію, державу Сасанідів, Візантійську імперію та Арабський халіфат, але так і не змогли відтворити власну державу та продовжували приносити користь своєю життєдіяльністю усім завойовникам Месопотамії, що змінювали одне одного. За часів, коли Сирія та Мала Азія перебували під владою Константинополя, ассирійці піддавалися утискам, що послугувало прийняттям ними несторіанства та монофізитства, а коли монгольські завойовники Месопотамії прийняли іслам, ассирійці перетворилися в найбільш гноблену частину населення. Під владою османських султанів життя ассирійців стало ще важчим, особливо після затвердження в якості державної молодотурецької ідеології пантюркізму, згідно якої боротьба з інородцями вважалася єдиним засобом спасіння Туреччини від розвалу [3, с. 59].

На теренах Месопотамії проживала і доволі велика спільнота вірмен. Вони жили здебільшого в містах. На відміну від інших провінцій Османської імперії вірменської різанини у Месопотамії ніколи не було [2, с. 36]. Тим не менш, мусульманське населення регіону відносилось до них негативно, розглядаючи їх як чужинців. Осо-

бливою ворожістю, як вже було зазначено, до представників вірменської діаспори відзначалися курди, адже верхівка курдських племен побоювалася можливості створення автономного вірменського утворення в месопотамському Курдистані. Кочові курди та бедуїни часто здійснювали збройні набіги на мирні поселення вірмен [3, с. 64].

Ще більшої мозаїчності складу населення Месопотамії та внутрішніх суперечностей додавав релігійний фактор.

Найбільшою релігійною спільнотою регіону були мусульмани. За різними даними вони складали від 94 до 96% населення Месопотамії. Чисельність умми за станом на 1914 – 1920 рр. згідно приблизних підрахунків, складала від 1, 800 міль до 2, 65 міль осіб [3, с. 68. 8, с. 50].

Населення північної та північно-східної Месопотамії сповідувало іслам сунітського толку, а більшість населення півдня та центру – шиїзм [2, с. 15].

Суніти Месопотамії, здебільшого, були арабами. Разом з тим, до цієї спільноти належали черкеси, туркмени, частина курдів та турки. Більшість арабів-сунітів (понад 65%) належала до ханафітського мазхабу, релігійно-правової школи в ісламі, яка була визнана державною в Османській імперії [3, с. 68. 9, с. 273]. Тоді як курди-суніти дотримувалися шафіїтського мазхабу. В зв'язку із тим, що ханафітське спрямування відрізнялося відносною терпимістю до інакомислення та значно більшою ніж інші мазхаби толерантністю по відношенню до християн та юдеїв, в той час як Шафіїтський мазхаб вкрай обережно ставився до новацій та був нетерпимим до спроб вільного толкування Корану, у сунітській спільноті існувала певна напруженість, адже шафіїти хизувалися особливою святістю у порівнянні з ханафітами [3, с. 68].

Проте в цілому мусульмани-суніти займали привілейоване становище в країні, адже цей напрямок ісламу був офіційною релігією Османської імперії. Відповідно, прибічники сунізму (турки, араби, курди, черкеси) домінували у держапараті, жандармерії та армії.

Але більшість мусульман Месопотамії (понад 56%) все ж таки належала до шиїтської гілки ісламу.

Суніти відрізняються від шиїтів тим, що не заперечують твердження, згідно з яким халіфом (спадкоємцем пророка) може бути звичайна людина, яка є визнаною головою умми (титул халіфа на той час належав турецькому султану). У той час як шиїти вважають, що халіфом може бути лише «посланець Бога», людина, яка отримала власну сутність завдяки таємничій еманції «вічному божому світлу», що передається за родовою лінією праведного халіфа Алі. Слово шиїзм походить від арабського *شيعة* (шиїа) – спільнота. Під чим розуміється спільнота прибічників по-справжньому догодних Богу імамів (араб. *إمام* – керівник) вартих зайняти місце халіфа. Поява шиїтів відноситься до моменту вбивства халіфа Алі та захоплення влади в халіфаті родиною Омеядів. Особливо вшановують шиїти імама Хусейна – сина Алі, що загинув у месопотамському місті Кербела від рук омеядського халіфа Язіда. Як Алі так і Хусейн поховані на території Месопотамії у містах Ен-Наджав та Кербела, тому ці міста є священними для шиїтів [10, с. 79].

Шіїти не користувалися довірою османської влади, адже в них бачили агентів перського шаха, що головним чином проявлялося в тому, що вони мали доволі обмежений доступ до керування як імперією в цілому, так і адміністративним апаратом місцевого рівня, вони могли обіймати лише найнижчі посади. Такий стан речей зберігався і в армії. Так, наприклад, у військових частинах османської армії, що були розквартировані на території Месопотамії, офіцерський корпус складався лише з мусульман-сунітів (турок, арабів, курдів, черкесів), у той час, як солдатська маса формувалася з шіїтів. І як свідчить російський військовий розвідник в Месопотамії Б. Шелковников, солдати-шіїти звали офіцерів-сунітів по за очі собаками та вважали нечистими на кшталт християн [3, с. 94].

В цілому ж, район проживання шіїтів, так само як і Курдистан був осередком природної опозиції османській владі.

Християни Месопотамії були представлені як халкідонськими, так і нехалкідонськими церквами, прибічниками яких входили до конгрегації православних та східно-католицьких церков. Халкідонською була Антіохійська православна церква. Нехалкідонські церкви Месопотамії включали Сиро-яковитську та Вірменську григоріанську церкви. Також у Месопотамії проживала велика кількість представників Ассирійської (несторіанської) церкви, яка заперечувала також і постанови Єфеського собору та не мала євхаристичного спілкування з жодною іншою церквою. Окрім стародавніх східних церков у Месопотамії існували і церкви, які виникли у наслідку діяльності європейських місіонерів, серед яких були Халдейська католицька, Сирійська католицька та Вірменська католицька церкви [3, с. 78].

Відтоді, як проблема християнських спільнот стала складовою частиною політики європейських держав у відношенні Османської імперії, ці спільноти потрапили у становище, за якого їх держава постійно знаходилася під пресингом їх єдиновірців (західно-християнського світу та Росії). Це сприяло посиленню підозрливості умми мусульман по відношенню до християн, бо під час безперестанних війн імперії з європейськими державами поставало питання, кому вірні християни: своїй державі чи своїм братам у Хресті? Це ж в свою чергу сприяло і тому, що у стосунках між християнами та мусульманами постійно зростало напруження, яке доходило майже до відвертої ненависті [4, с. 5, 6].

Також на теренах Месопотамії проживала значна спільнота юдеїв та представників специфічних релігій: езидів та мандеїв (сабеїв). І якщо юдеї почували себе доволі вільотно та відносно легко контактували з мусульманським та християнським населенням, то езиди та мандеї були доволі ізольованими спільнотами та мали значну долю антагонізму у відносинах з представниками переважаючих релігій Месопотамії. Особливо напруженими були стосунки езидів та шіїтів, адже останні вважали езидів нащадками омеядського халіфа Язіда, що вбив імамів Хасана та Хусейна тим самим незаконно захопивши халіфат [3, с. 85].

У соціально-економічному відношенні Месопотамія була відсталим районом Османської імперії. Основу його економіки складало сільське господарство, при цьому на селі панували устої подібні до феодалських. Більш того, при невеликій щільності населення та сприятливих умовах для таких форм землеробства, як вирощування зернових культур, фініків, бавовнику, тютюну та винограду. Сільське гос-

подарство регіону на рубежі XIX – початку XX ст. знаходилося в стані занепаду. Врожаї були низькими та нестійкими. Так, наприклад месопотамський землероб отримував не більше за 8 ц пшениці с гектару. Таке положення місцевого землеробства було викликано: браком посівної площі (напередодні британської окупації з 12, 5 мільйонів га придатної до обробки землі оброблялося лише не більше за 0, 5 мільйонів га тобто приблизно 4%), занепадом зрошувальної системи (нічого не робилося як заради відбудови старовинних дамб, що регулювали періодичні повені річок та їх течію, так і мережі каналів, по яких вода потрапляла до посівів), відсталістю знання праці та методів обробки землі, високими урядовими податками, важкими умовами оренди, жахливим станом шляхів сполучення та незахищеністю селян від набігів кочівників.

Турки не проявляли жодного інтересу щодо використання місцевих природних та людських ресурсів та майже не робили реальних кроків які були б спрямовані на підняття місцевої економіки (виключення складає невеликий комплекс реформ Мідхат-паши які проводилися у XIX ст.). Що на думку радянського дослідника А. Ментешашвілі: «Заважало їм пустити глибоке коріння в Іраку. Внаслідок чого, вони склали враження тимчасових правителів, що задалися метою вижати з країни якомога більше соків, поки вона ще під їх владою» [2, с. 21, 58].

Віддаленість Месопотамії від Стамбулу, ворожість по відношенню до нього з боку місцевого населення та несприятливий клімат призводили до того, що регіон був заповнений погано освіченими та некомпетентними турецькими посадовцями або тими, кого висилали зі столиці імперії з тих чи інших міркувань. Жалування більшості посадовців, починаючи від валі та закінчуючи останнім жандармом, було низьким та виплачувалося нерегулярно, тому у регіоні процвітала корупція [2, с. 13]. У зв'язку з цим османські посадовці користувалися стійкою нелюбов'ю населення. Російський консул в Мосулі Ю. Карцев зауважував з цього приводу: «Населення дивиться на турецьких посадовців, як на кару небесну» [3, с. 92].

Все це у сукупності породжувало вкрай несприятливу для ефективного державного управління ситуацію, що змушувало турецького султана шукати нові фактори впливу на становище в регіоні. В цих обставинах будівництво залізної дороги до Багдаду дозволило б султану зміцнити контроль над Месопотамією. Абдул Хамід II, що був султаном у 1876 – 1909 рр. підкреслював, що завдяки цій залізниці можливо буде встановити прямий зв'язок між столицею його імперії та військами, що дислокувалися у далекій та важливій провінції. Не випадково військово міністерство Османської імперії розробляло свого часу проект спорудження за рахунок казни дороги Ангора – Кайсері – Багдад. На її будівництві планувалося використовувати війська, але цей проект так і залишився нереалізованим [11, с. 190].

24 грудня 1899 р. німецька Спілка Анатолійських залізниць, що керувалася Німецьким банком, підписала з османським урядом попередню угоду про проведення залізничної траси до Багдада та Басри. Не дивлячись на активну протидію з боку Росії, отриманню Спілкою Анатолійських залізниць кілометричних гарантій за рахунок десятичних зборів у вілайетах, де повинна була пролягати Багдадська залізниця. Тиск на Стамбул з боку німецького уряду прискорив процес остаточного оформлення концесії [12, с. 500 – 502], внаслідок чого її було видано у 1903 р.

Хоча Великобританія, через загрозу дипломатичної ізоляції у питанні збільшення своєї присутності в Єгипті, не змогла жодним чином серйозно зашкодити отриманню Німеччиною концесії на будівництво Багдадської залізниці, а лише прийняла міри (у першу чергу в Кувейті) для закриття їй виходу до Перської затоки [12, с. 497. 11, с. 195]. У Лондоні добре усвідомлювали загрозу британським інтересам, яку ніс цей проект Німеччини та її присутність в регіоні в цілому, адже Великобританія вже давно та поступово зміцнювала свої торгівельно-економічні та політичні позиції в міжріччі Тигру та Євфрату, тому значення Месопотамії для «Володарки морів» було не меншим ніж значення Єгипту.

Разом з усіма колоніями і в першу чергу Індією, Великобританія впевнено утримувала перше місце в експорті Месопотамії, напередодні Першої світової війни її доля буде складати приблизно 60% [13, с. 269]. З продуктів землеробства до Англії ввозили ячмінь, пшеницю та рис, до Індії ввозили переважно рис, кукурудзу, чечевицю та боби. Торгівля зерновими з портами Червоного моря та Індії була зосереджена в руках місцевих багдадських та басрійських фірм, які були переважно єврейськими та мали свої представництва в Лондоні, Манчестері, Бомбеї, Каїрі та інших великих торгівельних центрах Британської імперії [2, с. 36, 54, 55. 3, с. 100, 103]. Проте монополія на вивіз фініків належала лише британським торгівельним компаніям, що мали філії в Багдаді та Басрі. Фініки користувалися широким попитом в Америці, Європі, Індії та Східній Африці [2, с. 54]. Що до продуктів тваринництва, то до Індії ввозили арабських коней та відчищений жир, до Англії та Західної Європи – шкіри та ангорське хутро, до Єгипту – велику рогату худобу [14, с. 29].

Для Месопотамії Великобританія виступала і в якості головного імпортера різноманітних товарів промислового виробництва. Так три чверті імпорту займали бавовняні тканини [14, с. 28], більшість яких везли з Манчестера та Індії. З Індії до Месопотамії також везли джутові мішки, чай, пряжу та індиго, з Уельсу до Месопотамії постачалося вугілля, з Єгипту – цукор, з Персії – тютюн. Британські фірми також здійснювали постачання на месопотамський ринок товарів з інших країн, що мали значний попит місцевого населення. Так з Бразилії та Ємену імпортували каву, з США – керосин, з Франції та Австро-Угорщини – деревину, з інших країн Європи та Азії – папір, фарби, свічки, фески та інші товари [2, с. 54].

В регіоні вели активну діяльність британські компанії братів Лінч, Грей, Маккензі, Стрік, Басрська торгівельна компанія та фірма бомбейського купця Сассуна.

90% вантажів з імпортними товарами проходило через порт Басри, звідки вони постачалися до Багдаду, а потім розподілялися по регіону [2, с. 54, 55]. Це в свою чергу робило Басру одним з ключових пунктів морського шляху: Британські острови – Гібралтар – Суец – Червоне море – Баб-ель-Мандебська протока – Аравійське море – Індійський океан, що був найкоротшим маршрутом з Європи до Індії та знаходився під контролем Великобританії, власне проти якого і був спрямований німецький план Багдадської залізниці [15, с. 148]. Втрата цього надзвичайно важливого в стратегічному значенні морського шляху, могла привести до суттєвого зменшення впливу Великобританії у Південно-Східній Азії, а в довгостроковій перспективі навіть до повного витиснення її з регіону. Окрім цього Великобританія вперто прагнула здійснити будівництво залізничної магістралі від Капштадту (Кейптауну) на пів-

дні Африки через Каїр до берегів Гангу в Індії. Цей «залізний обруч» повинен був стягнути усі британські колонії, що мали вихід до басейну Індійського океану. Месопотамія при вирішенні цієї грандіозної задачі повинна була стати одним з найважливіших кіл в загальному ланцюгу підконтрольних Великобританії територій [15, с. 147 – 148].

Окрім вищезазначеного, у кінці XIX ст. в ряді районів Месопотамії передусім на півночі, поблизу міста Мосул, були виявленні великі родовища нафти [13, с. 269]. Враховуючи те, що на початку XX ст. з усіх великих держав лише Росія та США мали власні нафтові родовища, а всі інші відомі на ту мить джерела вже перебували у власності переважно американських компаній, боротьба за видобуток нафти на нововідкритих родовищах стала справою не тільки крупного капіталу, а і самих держав які він представляв. Оскільки відкриття нових родовищ відбувалося у слабборозвинутих країнах, передусім на Близькому Сході та в Латинській Америці, де володарями надр ставали уряди цих держав, а не приватні власники, державиволодарі нафтових ресурсів в силу власної економічної відсталості були змушені звертатися до провідних західних комерційних закладів за допомогою у створенні національної нафтової промисловості. З цієї причини останні, отримавши концесії, не тільки встановлювали майже повну монополію на розробку родовищ, але й призводили своєю діяльністю до значного посилення політичного впливу своїх держав на державу-власника родовищ [16].

У 1901 р. британський фінансист Вільям Нокс д'Арсі, що був власником успішної компанії з видобутку золота в Австралії, отримав нафтову концесію в сусідній з Месопотамією Персії. На базі цієї концесії у 1909 р. була створена Англо-Перська нафтова компанія, створення якої пов'язувалося з перспективними військово-стратегічними планами Форін офісу та британського Адміралтейства. Справа у тім, що на рубежі XIX – XX ст. у Великобританії постала проблема «паливного переозброєння» флоту – переходу військових кораблів з двигунів, що працювали на вугіллі на більш швидкісні, що працювали на нафтопродуктах. Проте нафтових запасів Великобританії було явно недостатньо за для забезпечення потреб модернізованого флоту, а питання про перехід флоту на нафту дебатовалося в умовах наростаючого британо-німецького антагонізму. Тому Адміралтейство, багато в чому завдяки активним зусиллям свого першого лорда У. Черчилля та допомозі з боку Форін офісу сприяло створенню Англо-Перської нафтової компанії та отриманню нею монополії на розробку родовищ Персії та сусідньої Месопотамії. В той самий час, Німецький банк, що отримав контракт на будівництво Багдадської залізниці, також намагався домогтися від османського уряду передачі йому концесії на розробку нафти у Месопотамії. Проте британці у квітні 1909 р. створили Національний банк Туреччини, на чолі із Г. Бабінгтоном-Смітом – представником Великобританії в Адміністрації оттоманського боргу, що був знайомий із головою Німецького банку А. Гвиннером, а через нього з німецьким канцлером Т. фон Бетманом-Гольвегом. Внаслідок важких переговорів за посередництва відомого нафтового маклера Г. Гульбенкяна в жовтні 1912 р. було досягнуто згоди, що до створення Турецької нафтової компанії, яка і повинна була вести розробку надр Месопотамії. Акціонерний капітал компанії склав 80 тис. фунтів стерлінгів, з яких Німецький банк отримав 25%, Національний

банк Туреччини – 35%, Г. Детердінг – голова британо-нідерландської компанії Royal Dutch Shell – 25%, та Г. Гульбенкян – 15%. В кінці 1913 р. за «пропозицією» британського уряду Національний банк Туреччини передав свою долю Англо-Перській нафтовій компанії, а після спеціальної конференції у Лондоні у 1914 р. капітал компанії подвоювався, з якого вже 50% відходило Англо-Перській нафтовій компанії та по 25% залишалось Royal Dutch Shell та Німецькому банку. Після підписання угоди про створення компанії османський уряд офіційно оголосив, що надасть Турецькій нафтовій компанії концесію. Це в свою чергу викликало надзвичайне роздратування у Німеччині, так кайзер Вільгельм II розійшовся критикою на адресу голови Німецького банку Гвіннера, звинувативши його в тому, що той сприяє забезпеченню цінним нафтовим паливом іноземні флоти [17, с. 117, 119, 123 – 124, 129 – 130]. Тим не менш через початок Першої світової війни компанія не встигла почати свою роботу.

В Великобританії вважали, що крах Османської імперії – питання часу, тому активно готувалися до вступу у боротьбу за «османську спадщину». Але оскільки боротьба за Месопотамію та інші близькосхідні території Османської імперії це зіткнення в першу чергу з Німеччиною – державою, що володіє колосальним військовим потенціалом та вагомим політичним впливом, як у світі в цілому так і в даному регіоні. В Лондоні чудово розуміли, що заради перемоги необхідно використати всі можливі людські, матеріальні та фінансові ресурси міжріччя та всього близькосхідного регіону.

У боротьбі з Османською імперією за Месопотамію, Великобританія могла зробити ставку на підтримку серед арабів, курдів, вихідців з Індії, християн (в першу чергу вірмен) та євреїв.

Як вже було зазначено, єврейська спільнота Месопотамії була пов'язана дуже тісними економічними зв'язками з Великобританією, а тому солідаризувалася з британськими політичними устремліннями [4, с. 9]. Сприяла зміцненню цих зв'язків і підтримка Великобританією сіоністського руху з його ідеєю створення «єврейського національного дому», хоча більшість євреїв Месопотамії не бачили потреби створення його на території Палестини, та вважали можливим його створення на території міжріччя Тигру та Євфрату [3, с. 58]. Так само Великобританія поступово зміцнювала свої позиції і у вірменському середовищі [4, с. 7].

Ці спільноти могли надати Британії у першу чергу суттєву фінансову та політичну підтримку.

Що стосується арабської спільноти, то британці мали намір спровокувати загальне повстання на усіх арабських територіях Османської імперії. Вже у ході Першої світової війни арабам було обіцяно сприяння в утворенні незалежної арабської держави на більшій частині арабських вілайетів Османської імперії після перемоги держав Антанти. Ця обіцянка містилася у переписці верховного комісара Великобританії в Єгипті – Г. Мак-Магона з правителем Меккі шерифом Хусейном аль-Хашімі, що велася з червня 1915 до березня 1916 рр. Керуючись цією обіцянкою Хусейн підняв у липні 1916 р. масове повстання арабів проти османського панування [18, с. 30]. Але на території Месопотамії воно жодним чином не відгукнулося, хоча в ньому і брала участь значна кількість вихідців з міжріччя.

Проте Великобританії вдалося заручитися підтримкою верхівки декотрих арабських племен, завдяки визнанню за шейхами землі, яку ці племена використовували. Під час війни це не вплинуло корінним чином на покращення становища британських військ на Месопотамському фронті, але забезпечило певну лояльність до них з боку значної частини місцевого населення.

Ще 15 жовтня 1914 р. тобто більш ніж за пів місяця до офіційного вступу Великобританії у війну, на Бахрейнські острови з Індії було перекинуто Індійський експедиційний корпус «D» на чолі із Артуром Барретом, який складався з шостої піхотної дивізії. Політичним офіцером (комісаром) при корпусі був сер Персі Кокс. Вже 6 листопада одна з її бригад зайняла порт Фао, а 22 листопада британські війська комбінованим ударом з суші та моря захопили Басру. Але завоювання Месопотамії далось британцям нелегко. Почата ними у 1915 р. широкомасштабна операція по захопленню Багдада скінчилася невдачею. Британські війська під керівництвом генерала Туаншенда, що брали участь у наступі, були оточені турками в Кут-ель-Амаре та після 147-денної облоги здалися у полон в кінці квітня 1916 р. [13, с. 270].

Багато в чому цій невдачі британців послугувала консолідація ісламської умми міжріччя, яка відбулася не дивлячись на існуючі глибокі протиріччя. Так, коли британські війська висадилися у Басрі, в багатьох шіїтських мечетях почали лунати заклики до джихаду проти невірних. Емісари священних міст відправилися у племена з метою підняти їх на боротьбу з британцями в ім'я ісламу. Найбільший відгук заклики до джихаду знайшли в племенах району Євфрату, де близько 18 тис. арабів-шіїтів добровільно приєдналися до османських військ [10, с. 98].

Лише зосередивши к весні 1917 р. на Месопотамському фронті 160-тисячну армію, британське командування змогло здійснити генеральний наступ та 17 березня 1917 р. взяти Багдад [13, с. 270]. Загалом на момент укладення Мудроського перемир'я (30 жовтня 1918 р.) британські війська змогли просунутися лише до Тікриту, Рамаді та південних районів Курдистану. Деякі ж райони Середнього Євфрату у їх тилу окуповані не були. Тільки остаточна перемога Антанти дозволила британським військам повністю окупувати Месопотамію [19, с. 66 – 67].

При цьому експедиційний корпус, що нараховував у 1914 р. 16 тис. солдат та офіцерів, був доведений на квітень 1918 р. до 420 тис. осіб. На момент укладення Мудроського перемир'я (30 жовтня 1918 р.), яке припиняло бойові дії між військами Антанти та Османської імперії, в Месопотамії знаходилося 408 тис. солдат та офіцерів при 400 одиницях важкої артилерії. Протягом боїв на території Месопотамії британська армія втратила приблизно 31,5 тис. осіб вбитими та приблизно 66,5 тис. пораненими [15, с. 141], що для другорядного театру бойових дій складало значні сили.

Як і інші території Османської імперії, що були зайняті під час війни британськими військами, Месопотамія потрапила під владу «Адміністрації окупованих ворожих областей», функції якої виконувала тут так звана громадянська адміністрація, яка була підпорядкована віце-королю Індії. Першим громадянським комісаром, що користувався всією повнотою законодавчої та виконавчої влади, було призначено Персі Кокса. На чолі адміністративних областей, що підпорядковувалися громадян-

ській адміністрації ставилися політичні офіцери, які також отримували широку владу та спиралися на війська, поліцію та чисельну таємну агентуру [19, с. 73].

Ще 9 – 16 травня 1916 р. у Лондоні була укладена таємна угода між Великобританією та Францією про розділ азійських володінь Османської імперії. Ця угода була укладена у формі обміну нотами між французьким послом П. Камбоном та міністром закордонних справ Великобританії Е. Греєм, що одержала назву «угоди Сайкса-Піко», утворену від сполучення прізвищ дипломатів, які підготували її проект, британця Марка Сайкса та француза Франсуа Жоржа-Піко [20, с. 463]. Згідно з цією угодою більша частина Месопотамії входила до т. з. «Червоної зони» (Частина Багдадського та Басрського вілайетів), де встановлювався прямий британський контроль. Остання частина входила до т. з. «Зони В», на яку поширювався політичний та економічний вплив Великобританії. Проте більша частина Мосульського вілайета, включаючи саме місто Мосул, входила у «Зону А», що підпадала під політико-економічний вплив Франції.

Ця угода була найкращим свідченням експансіоністських планів держав Антанти стосовно арабських володінь Османської імперії, які були спрямовані на встановлення прямого контролю над цими територіями, не виключаючи і їх пряму анексію. Цією ж угодою була також порушена дана шерифу Меккі Хусейну обіцянка сприяння у створенні єдиної арабської держави на територіях Османської імперії, про що йому стало відомо завдяки оприлюдненню тексту даної угоди урядом Радянської Росії.

Угода викликала різкий спротив з боку арабської спільноти і Хусейн став схилитися до виходу арабів з війни та укладення сепаратного миру з Османською імперією. Лише нові дипломатичні зусилля Лондону виражені у «Меморандумі Хогорта» (де підтверджувалося стремління Великобританії до створення арабської держави) та в сумісній британо-французькій декларації від 7 листопада 1918 р. змогли утримати Хусейна від цього кроку [18, с. 31 – 32].

Після підписання Мудреського перемир'я Великобританія відразу почала докладати активних зусиль за для того, щоб заволодіти якомога більшою частиною «османської спадщини».

Так на початку листопада 1918 р. командуючий британськими військами в Багдаді висунув вимогу негайної евакуації османських військ з Мосулу, який не був на момент укладення Мудреського перемир'я зайнятий британцями, що знаходилися за 60 км від міста, а більша частина Мосульського вілайету виходила за межі демаркаційної лінії, встановленої перемир'ям. У зв'язку із загрозою застосування сили з британського боку, а також внаслідок поразницької тактики стамбульського уряду, до кінця листопада османські війська були повністю виведені з Мосульського вілайету та він був окупований британцями [21, с. 9. 22, с.750].

Але під кінець Першої світової війни все більш значну роль на міжнародній арені починають грати Сполучені Штати Америки, вступ яких у війну на боці Антанти власне і призвів до остаточного перелому у війні на користь цього блоку.

8 січня 1918 р. президент США Томас Вудро Вільсон на спільному засіданні обох палат Конгресу виступив з посланням, в якому містилася т. з. програма миру, представлена у вигляді тез. Що в решті решт отримала назву «14 пунктів Вільсона».

В перших п'яти пунктах затверджувалася концепція «відкритого світу»: обговорення мирних договорів в умовах гласності, відмова від таємних міждержавних домовленостей, свобода торгівельного мореплавства у мирний та військовий час, знищення економічних бар'єрів для міжнародної торгівлі, скорочення національних озброєнь, безпристрасне та справедливе вирішення колоніальних спорів.

Наступні вісім пунктів стосувалися післявоєнного політичного облаштування на територіях держав, що брали участь у війні, та головним чином надання народам права на самовизначення. Пункт 12 стосувався ситуації в Османській імперії, де говорилося: «Турецьким частинам сучасної Османської імперії повинен бути гарантований міцний суверенітет, але іншим національностям, які на даний момент знаходяться під турецькою владою, повинна бути забезпечена справжня гарантія життя та абсолютно безпечна можливість автономного розвитку...» [21, с. 275].

Заперечувати затвердженню вільсонівських принципів в післявоєнній міжнародній політиці Великобританія, що понесла у війні значних втрат в людських, військових та фінансових ресурсах, так само як і Франція, вже не мала змоги, що в свою чергу унеможливило реалізацію положень угоди Сайкса-Піко. Тому для Великобританії важливим завданням стає пошук іншого способу закріплення прямого контролю над Месопотамією, який би не суперечив принципам нового світового устрою та виключав пряму анексію цієї території.

18 січня 1919 р. почала роботу Паризька мирна конференція, на якій повинна була вирішитися доля переможених держав. А вже 20 січня учасники конференції прийняли резолюцію, яка стосувалася територій Османської імперії, населених іншими народами, та в якій зазначалося: «Союзні держави та держави, які до них приєдналися постановили, що Вірменія, Сирія, Месопотамія, Курдистан, Палестина та Аравія повинні бути повністю відокремлені від Туреччини». Проте комплекс питань пов'язаних із долею цих територій виявився настільки складним, що його більш змістовне обговорення значно затягнулося та остаточно вирішилося поза роботою конференції [21, с. 10].

Втім було досягнуто вигідної для Великобританії згоди стосовно долі вказаних вище територій, які повинні були потрапити під систему мандатів, що надавала Ліга Націй – міжнародна організація, створення якої передбачалося Версальським мирним договором за пропозиції президента США Т. Вільсона.

Система мандатів Ліги Націй передбачала передачу передусім колишніх володінь Османської імперії на Близькому Сході та колоній Німеччини в Африці під тимчасове керування державам Антанти (мандатаріям).

Правовим підґрунтям створення мандатної системи стала стаття 22 уставу Ліги Націй, де зазначалося, що «передові нації світу» отримують опіку над народами, що населяють колишні території переможених держав, та які ще не здатні керувати собою в особливо важких умовах сучасного світу.

Мандати Ліги Націй поділялися на три категорії:

«А» – території Османської імперії, в тому числі і Месопотамія, які майже досягли розвитку, що дозволяв їм стати незалежними державами, за адміністративної та економічної підтримки держави-мандатарія.

«В» – колишні колонії Німеччини у Центральній Африці, що підлягали безпосередньому керуванню державою-мандатарієм.

«С» – Колишні німецькі колонії у Південно-Західній Африці та Океанії, що безпосередньо керувалися державами-мандатаріями з поширенням на них їхнього національного законодавства [23, с. 66].

Питання про передачу Месопотамії під мандатне керування Великобританії було вирішено на міжнародній конференції, що проходила в італійському місті Сан-Ремо 19 – 26 квітня 1920 р., в якій брали участь Великобританія, Франція, Італія та Японія. На цій конференції також було вирішене питання про приналежність Мосульського вілайету (який згідно із умовами угоди Сайкса-Піко входив до французької зони впливу) до території британського мандату у Месопотамії. Великобританія домоглася відмови Франції від претензій на Мосульський вілайет, в обмін на Кілікію, зайняту британськими військами та допуск французького капіталу до участі у Турецькій нафтовій компанії (майбутній Іракській нафтовій компанії). Втім сперечання щодо приналежності Мосулу із новоствореною Турецькою республікою, не було вирішено ще до 1926 р. [22, с. 750].

У той самий час в Месопотамії набувала розмаху незадоволеність британською окупаційною політикою, що протягом 1918 – 1919 рр. вилилася у повстання в Курдистані, Багдаді та області проживання шиїтів.

В цей час в регіоні з'являються і перші організації, що ставили своєю метою створення незалежної та суверенної арабської держави в міжріччі Тигру та Євфрату. Так в Месопотамії в той час були створені дві крупні організації панарабського та націоналістичного спрямування, «аль-Ахд аль-іракі» (Іракський завіт) та «Харас аль-істікляль» (Стража незалежності). Перша була спадкоємицею довоєнної офіцерської організації «аль-Ахд» та формувалася у зиму 1917/18 рр. в рядах повстанських збройних формувань еміра Фейсала, сина шерифа Хусейна, що воювали проти турок на боці британців на палестинському фронті. Більшість його членів склали вихідці з сунітських знатних родин Месопотамії. Організація виступала за створення незалежної держави Ірак з конституційно-монархічною формою правління за підтримки Великобританії. В якості монарха вони бачили одного з синів шерифа Хусейна, який на ту мить вже став королем Хіджазу. Та виступали за об'єднання новостворених арабських держав (в тому числі Іраку) під сюзеренітетом короля Хіджазу.

Друга організація була створена в Багдаді наприкінці лютого 1919 р. представниками арабської інтелігенції, духівництва та підприємництва. Її найбільш видатними лідерами були багдадський купець Джафар Абу ат-Тіман, шиїтський богослов Махаммад ас-Садр (керівник організації), крупний землевласник сунітського віросповідання Юсуф ас-Сувайді, завідуючий приватною школою Алі аль-Базіркан, поет Махаммад Бакір аш-Шабібі.

Організація намагалася привернути на свій бік широкі верстви населення, в решті решт їй вдалося заручитися підтримкою впливових представників шиїтського духівництва та племінної верхівки середнього Євфрату. Її прихильники виступали за створення абсолютно незалежної, суверенної, національної держави Ірак та вважали, що заради цієї мети можливо перейти і до збройної боротьби проти британських окупантів [19, с. 92 – 94, 95 – 96].

Коли в Месопотамії стало відомо про рішення конференції в Сан-Ремо, в країні піднялася колосальна хвиля антибританських настроїв, що в решті решт вилилася у масове повстання влітку-восени 1920 р., початком якому послугував арешт шейха Шалана Абу аль-Джуна у червні 1920 р. якого наприкінці місяця звільнив з в'язниці загін його співплемінників, перебивши охорону.

На початку липня повстання охопило увесь район Румайти. Головною силою повстання були фелахи, особливо з району проживання напівкочових племен центру міжр'ччя, що повстали проти британської політики експропріації земель спільноти. Очолювали повстання переважно шейхи племен та шиїтські духовні лідери, які керувалися загальним комітетом повстання «Мақтаб ас-Саура», що був створений організацією «Харас аль-істікляль» [24, с. 218. 19, с. 96].

Намагання британської влади придушити повстання в його локальній фазі зазнали невдачі. Протягом липня повстанці завдали британським військам ряд поразок та на початку серпня захопили значні території в центральній та північній частинах країни. Для придушення повстання британцями було задіяне 65 тис. військ, та протягом осені, використовуючи складні відносини між племінними лідерами та вкрай жорсткі міри британцям вдалося придушити повстання.

Проте, не дивлячись на поразку, повстання 1920 р. значно вплинуло на подальшу долю країни, його важкі наслідки змусили Великобританію остаточно відмовитися від прямого керування країною, давши згоду спочатку на формування національного перехідного уряду, а у 1921 р. утворивши королівство Ірак під мандатним керівництвом Великобританії [24, с. 218 - 219].

В розпочатій політиці спрямованій на створення королівства британці заручилися підтримкою прибічників організації «аль-Ахд аль-іракі», що вплинуло на обрання британцями в якості короля еміра Фейсала, сина Хусейна аль-Хашімі, який до цього зробив невдалу спробу затвердитися в якості короля Сирії, та був вигнаний французькими військами. Його кандидатура була затверджена в червні 1921 р. на конференції верховних комісарів в Каїрі.

Не дивлячись на спротив багатьох представників племінної верхівки та широких верств населення Іраку, 23 серпня 1921 р. під захистом британських штиків чужий для країни емір Фейсал бін Хусейн аль-Хашімі був проголошений королем Іраку [19, с. 190, 25, 21].

Королівство Ірак буде знаходитися під мандатним керуванням Великобританії до 1932 р. протягом періоду існування британського мандату, Великобританія укладе з Іраком три вигідних для себе договори у 1922, 1926 та 1930 рр., які будуть захищати політичні та економічні інтереси Великобританії в країні, але Ірак протягом цих 12 років буде поступово затверджуватися як незалежна держава.

Таким чином створення королівства Ірак на теренах окупованої британськими військами під час Першої світової війни території Месопотамії, що мала надзвичайно важливе стратегічне значення для територіального розширення та зміцнення Британської імперії, входила до складу Османської імперії та була населена переважно арабами та курдами, є наслідком краху початкових планів Лондону спрямованих на можливу анексію Месопотамії (угода Сайкса-Піко 1916 р.), що було обумовлено втомленістю держави від Першої світової війни та нездатністю в повній мірі

протистояти формуванню нового світового устрою, який розбудовувався на принципах закладених у 14 пунктах Вільсона. Та часткової невдачі намагання віднайти іншу легітимну форму прямого контролю над територією міжрідччя шляхом отримання мандату Ліги Націй, яка була викликана різким зростанням антибританських настроїв у мусульманському середовищі регіону, та появою і швидким посиленням національно-визвольного руху в Іраку, спрямованого на звільнення з під британського контролю та створення незалежної держави.

В тім Великобританії вдалося встановити непрямий контроль над країною та захистити власні економічні та політичні інтереси шляхом утримання мандату Ліги Націй до 1932 р. та створення королівства на чолі із лояльним Великобританії та чужим для Іраку еміром Фейсалом бін Хусейном аль-Хашимі. Але створення іракської держави на територіях трьох колишніх вілайетів Османської імперії, які мали вкрай неоднорідний склад населення заклало підґрунтя для майбутніх важких проблем цієї країни, пов'язаних із міжетнічними та міжрелігійними конфліктами.

Список літератури

1. Уткин А. И. Подъём и падение Запада / Анатолий Иванович Уткин. – М. : АСТ МОСКВА, 2008. – 761, [7] с. – (Philosophy).
2. Ментешашвили А. М. Ирак в годы английского мандата / Альберт Михайлович Ментешашвили. – М. : Наука, 1969. – 289 с.
3. Тихонова Е. В. Этноконфессиональные общины Ирака в годы британского мандата / Елена Викторовна Тихонова. – М. : ЛКИ, 2007. – 240 с.
4. Тихонова Е. В. Россия и этноконфессиональные общины Месопотамии накануне развала Османской империи [Электронный ресурс] / Елена Викторовна Тихонова. – режим доступа : http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/01_2007/Tihonova.pdf – 11. 10. 2010.
5. Еремеев Д. Анатомия этнического конфликта / Д. Еремеев // Азия и Африка сегодня. – 1981. – № 6. – С. 12–16.
6. Туманян Т. Г. О новых документах государственного департамента США (из собраний Библиотеки конгресса США) / Т. Г. Туманян // Петербургское востоковедение / под ред. И. А. Алимова. – СПб. : Центр «Петербургское востоковедение», 1994. – Вып. 6. – С. 661–665.
7. Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке / Надежда Васильевна Степанова // Этносы и конфессии на Востоке : конфликты и взаимодействие / под ред. А. В. Торкунова. – М. : Московский государственный институт международных отношений МИД РФ, 2005. – С. 168–219.
8. Мирский Г. И. Ирак в смутное время (1930–1941) / Георгий Ильич Мирский. – М. : Восточная литература, 1961. – 196 с.
9. Ислам : энциклопедический словарь / [ответств. ред. С. М. Прозоров]. – М. : Наука. ГРВЛ, 1991. — 315 с. : ил.
10. Степанова Н. В. Шиитская проблема в Ираке / Надежда Васильевна Степанова // Этносы и конфессии на Востоке : конфликты и взаимодействие / под ред. А. В. Торкунова. – М. : Московский государственный институт международных отношений МИД РФ, 2005. – С. 76–167.
11. Силин А. С. Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце XIX века / А. С. Силин. – М. : Наука, 1971. – 254 с.
12. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века / А. С. Ерусалимский. – М. : Изд-во академии наук СССР, 1951. – 606 с.
13. Федоренко А. Ф. Ирак / А. Ф. Федоренко, П. М. Пак // Новейшая история арабских стран Азии / под ред. В. В. Наумкина. – М. : Наука, 1988. – С. 269–336.
14. Longrigg S. H. Iraq, 1900 to 1950 : A Political, Social, and Economic History. – London : Oxford University Press, 1953. – 416 p.
15. Шумов С. А. Ирак : история, народ, культура : Документальное историческое исследование / С. А. Шумов, А. Р. Андреев. – М. : Монолит-Евролинт-Традиция, 2002. – 232 с.

16. Валиахметова Г. Н. Иракская нефть в международной политике на Ближнем Востоке (1928 – 1941 годы). [Электронный ресурс] / Гульнара Ниловна Валиахметова. – режим доступа : http://www.hist.msu.ru/Journals/NNI/pdfs/Valiakhmetova_2009.pdf. – 13. 12. 2010.

17. Фурсенко А. А. Нефтяные войны (конец XIX – начало XX в.) / Александр Александрович Фурсенко. – Л. : «Наука», 1985. – 207 с.

18. Щевелев С. С. Палестина под мандатом Великобритании (1920 – 1948 гг.) / Сергей Стефанович Щевелев. – Симферополь : Таврия-Плюс, 1999. – 400 с.

19. Котлов Л. Н. Национально-освободительное восстание 1920 года в Ираке / Лев Николаевич Котлов. – М. : Издательство академии наук СССР, 1958. – 208 с.

20. Лазарев М.С. Сайкс - Пико договор 1916 / Михаил Семёнович Лазарев // Советская историческая энциклопедия. – Т. 12. – М. : «Советская энциклопедия», 1969. – 971 с.

21. Турция : рождение национального государства. 1918 – 1923 : по документам РГАСПИ / Федер. архив. служба России, Рос. гос. архив соц.-полит. истории, Ин-т стран Азии и Африки при МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т науч. информации по обществ. наукам РАН : [сост. Н. Б. Шувалова]. – М. : Гуманитарий, 2007. – 352 с.

22. Данциг Б.М. Мосульский вопрос / Борис Моисеевич Данциг // Советская историческая энциклопедия. – Т. 9. – М. : «Советская энциклопедия», 1966. – 999 с.

23. Системная история международных отношений в двух томах. Том первый : События 1918-1945 годов / под ред. Богатурова А. Д. – М. : Культурная революция, 2006. – 477, [1] с.

24. Котлов Л.Н. Иракское восстание 1920 / Лев Николаевич Котлов // Советская историческая энциклопедия. – Т. 6. – М. : «Советская энциклопедия», 1965. – 1022 с.

25. Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем : из истории конституционного развития Ирака / Марина Анатольевна Сапронова. – М. : Институт Ближнего Востока, 2006. – 196 с.

Макаров Р. В. Создание королевства Ирак – результат частичной неудачи экспансионистских планов Великобритании (из опыта практического востоковедения внешнеполитического ведомства Украины) / Р. В. Макаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011. – Т. 24 (63), № 1 : спецвыпуск «История Украины». – С. 72–89.

В работе рассматривается тема создания королевства Ирак в 1921 г. как следствия частичной неудачи экспансионистских устремлений Великобритании и отказа от начальных планов аннексии территории Месопотамии. А потом и полного отказа от прямого контроля над ней связанного с резким усилением национально-освободительного движения в стране, и заменой его на непрямую форму контроля путём создания зависимого государства.

Ключевые слова: Месопотамия, Великобритания, Ирак, нефть, мандат, арабы, курды, сунниты, шииты.

Makarov R. V. Kingdom Iraq creation – result of partial failure expansion plans of Great Britain (from experience practical East studying to foreign policy department of Ukraine) / R. V. Makarov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2011. – Vol. 24 (63), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 72–89.

In work the theme of creation of kingdom Iraq in 1921 as consequences of partial failure expansion aspirations of Great Britain and refusal of initial plans of annexation of territory of Mesopotamia is considered. And then and full refusal of direct control over it of the national-liberation movement connected with sharp strengthening in the country, and its replacement by the indirect form of control by creation of the dependent state.

Keywords: Mesopotamia, Great Britain, Iraq, oil, the mandate, Arabs, Kurds, Sunnis, Shiites.

Поступила в редакцию 01.02.2011 г.